

Сеймі, що, мабуть, і відповідає вказаній у «Книге к Большому Чертежу» відстані у 90 верст між Новгород-Сіверським та Путивлем [7, 102]. Як відомо, основна редакція зазначеної книги-путівника складена у 1627 р. з використанням документів-описів 1570-х років. Дещо раніше, у 1619 р., складений інвентар або ж реєстр населених пунктів Новгород-Сіверського уїзду, коли він відійшов від Московської держави і увійшов до складу Речі Посполитої. Реєстр містить села, що могли бути розташовані на вірогідному Путивльському шляху: Дубовичі, Тулиголове, Ярославець [8, 424, 430-431], проте тут не зустрічається Собич, який відновився лише згодом на урочищі Усобич в 1671 р. [2, 358].

Як відомо, наприкінці 1630-х років став відновлюватись Глухів на старому городищі. Одночасно почав заселятися й Вороніж навколо збудованого за поляків млину на Осоті, через який пройшов «новий Путивельський шлях» на Кролевець та Путивль [6, 82]. У «Книге к Большому Чертежу» вказана інша пряма дорога довжиною у 120 верст від Новгорода-Сіверського до Рильська [7, 102]. Вона вже точно мала йти від Путивльського перевозу повз річку Шостку через Собичеве, Березу, Крупець, Глухів, що стояв тоді майже безлюдною пусткою. Не виключено, що і через безіменну на той час Шостку проходила Путивльська дорога, про що говорить назва вулиці Глухівська, яка з'явилась у 1830-х роках в поселенні Шосткинського порохового заводу і навіть після перейменування у 1933 р. на вулицю Карла Маркса і аж до зміни схеми транспортного руху в 1970-х роках була головною транзитною дорогою з Новгорода-Сіверського на Глухів.

Посилання

1. Русина О.Б. Грамоти Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирю. Український археографічний збірник. Вип.2. – Київ, 1992. – Т. 5.
2. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии (полк Нежинский). – К., 1893. – Т. II.
3. Воїнов С. Новгород-Сіверський: нариси історії. – Чернігів, 1999. – 164 с.
4. Генеральное следствие о маенностях Нежинского полка 1729-1730. – Чернигов, 1901.
5. Никитин Д. Рукопись. Раннеславянские и древнерусские памятники Левобережного Подесенья. – Сумы, 1996.
6. Сірик Г. Вороніж та його околиці. – Торонто, 1989. – 140 с.
7. Книга к Большому Чертежу. – М.-Л., 1950.
8. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648). – К., 2006. – 496 с.

Іващенко О.В.
Державний історико-культурний
заповідник «Посулля»

КОЗАЦЬКІ ПОВСТАННЯ 1637-1638 РОКІВ І РОМЕНЩИНА

Завдячуючи своєму вигідному географічному розташуванню, успішному розвитку торгівлі і ремесел, місто Ромен в 30-х роках XVII ст. стало значним економічним центром на сході Речі Посполитої і за адміністративним поділом відносилось до Київського воєводства [17]. В місті нараховувалось до трьохсот дворів [23, 120-144], діяли дві православні дерев'яні церкви: соборна Успенська [15, 49; 16, 240], (нині на цьому місці височить Василівська церква) та Микольська (Миколаївська) [16, 275-276], зруйнована за комуністичного режиму. Можливо існував уже й католицький костел. Добре укріплений Ромен відігравав роль охоронної фортеці на кордоні з Московським царством, був важливою митницею краю [14, 28].

Постійна загроза набігів татар та московитів, часті прикордонні конфлікти змушували утримувати в місті велику військову залогу, яка складалась з роменських реєстрових козаків та польських жовнірів під командуванням хорунжого Криштофа Сяножатського [1, 14].

Освоївшись на українських землях, поляки на правах «старшого брата» намагались полонізувати нашу Батьківщину, внаслідок чого значно посилювався національний та релігійний гніт. Польські заїди з презирством ставились до української православної віри, вимагали говорити «загальнодоступною» польською мовою.

Така політика викликала шалений спротив українського народу. Вітчизна мала тоді могутнього захисника в особі славного козацтва, загопи якого базувались і на Роменщині. Любий наступ на права українців відразу ж відлунювався численними повстаннями проти нападників.

Найбільше ситуація загострилась в 1637 р., коли сваволя ляхів досягла крайніх меж. Найперше завирувало Запоріжжя, де гетьманом обрали досвідченого полководця Павла Бута, якого запорожці називали Павлюком. Він звернувся до народу із полум'яним закликком до повстання проти поляків, аби визволити Батьківщину від загарбників.

Починаючи з серпня 1637 р. визвольний рух за декілька місяців охопив більшу частину Східної України. Ляхи в паніці тікали під захист добре укріплених замків, кидаючи своє майно. Польний гетьман Микола Потоцький, що восени вдерся з величезним військом на територію України, бідкаючись про непевність свого становища, писав у листопаді королю: «Все до останнього

показалося. Князівські міста – Ромен і всі інші – дають величезні юрби своєвільників» [11, 261; 5, 226]. Це свідчення цікаве тим, що Потоцький згадує якраз саме наше місто, а не якесь інше, напевне як таке, що дало найбільше вояків до загонів повстанців [2, 191; 21, 7].

На жаль, під кінець грудня 1637 р. польному гетьману вдалося перемогти козацьке військо. Захопленого в полон Павлюка стратили у Варшаві. Вцілілі повстанці на чолі з отаманом Дмитром Гунею мусили відійти на Січ.

По Україні, святкуючи перемогу, лютували каральні загони польських окупантів, що призвело до масового переселення козаків на терени Московської держави. Про втечу українців протягом січня – лютого 1638 р. від шляхетського терору повідомляє московському царю путивльський воевода Плещеев.

Серед переселенців, що знаходились в той час у Путивлі, воевода називає козаків з містечка Глинська, що на Роменщині, – Федора Олексійовича та Герасима Гавриловича з родинами. Плещеев запитує царя, чи є сенс приймати на службу одружених козаків, які прибули до Московії без родин і влюбий час можуть втекти назад «в Литовську сторону» до своїх дружин і дітей. Ще 16 січня Потоцький з Ніжина, а 15 лютого його комісари з Краснопілля писали Плещееву, щоби той українців на государеву службу не приймав, а відсилав назад за кордон. Про це воевода теж сповіщає цареві і запитує, як повестися з біженцями [4, 190].

Осмілілі поляки після придушення повстання Павлюка нав'язали козакам такі нестерпні, принизливі умови миру, що ті не змогли стерпіти тяжкої наруги і в березні 1638 р. знову піднялися на збройну боротьбу за свої зневажені права. Повстання очолив новообраний гетьман Яків Острянин (по запорізькому – Яцько Остряниця), колишній полковник реєстровців, який ще в минулому 1637 р. очолював повстанські загони на Лівобережній Україні.

Новому повстанню передувала підступна спроба поляків захопити і знищити Запорізьку Січ. Каральне військо кількістю до 500 поляків на чолі з старшим комісаром полковником Мелецьким в останніх числах лютого посунуло на Україну. В м.Крилові до них приєдналось 4 тис. реєстрових козаків, зігнаних на війну вірним псом Яреми Вишневецького Самуїлом Лащем, таким же безжальним катом, як і його пан.

Спроба кинути на штурм Січі реєстровців з тріском провалилася, бо більша частина їх відразу ж перейшла на сторону запорожців. З подальших подій видно, що серед цих реєстровців були вихідці і з Роменщини. Скінчилося тим, що Мелецький з залишками свого війська мусив рятуватися втечею і ледве вирвався живим із запорізьких степів.

Виправдовуючись перед коронним гетьманом, він щось там доводив, що ніхто не може змусити козаків з козаками воювати [26, 70-72].

Після розгрому поляків на Запоріжжі гетьман Остряниця звернувся з універсалом до українського народу з закликом до нової визвольної війни з ляхами. В універсалі одним з перших згадується Роменський повіт [3, 292] вперше як уже існуюча територіальна одиниця та як такий, що заслуговує найбільшої уваги щодо військового поповнення козацької армії. І це повністю справдилося, бо з розвитком повстання до загонів Остряниці влилося з Роменщини декілька тисяч чоловік [12, 54]. Саме про це свідчить і безпосередній учасник війни, ротмістр польської армії Хжонстовський, який відзначає: «А тим часом Острянин скликав до себе чимало хлопства: вся горішня Сула, а особливо Ромен, звідки до десяти тисяч прибуло того хлопства, увесь Хорол, скільки поселень є понад річкою, так само і Псел» [13, 18]. На допомогу козакам поспішали очолювані отаманами Путивльцем, Муркою, Ріпкою загони повстанців, серед яких, на думку краєзнавця Ф.Сахна, могли бути вихідці з наших країв [24, 24].

Вогонь визвольної боротьби охоплював все більшу територію України. Війська Станіслава Потоцького, брата Миколи, були безсилі зупинити розмах повстання. Зазнавши нищівної поразки під час шестиденних боїв під містечком Говтвою (Черкащина), польські загони 1 травня 1638 р. відступили до Лубен, які козаки взяли в облогу.

Річ Посполита напружила всі свої сили, аби перемогти козаків. Незабаром Потоцький отримав значне підкріплення, яким керував князь Ярема Вишневецький. Остряниця в цей час мусив відійти від Лубен до Лохвиці, аби поповнити своє військо новими загонами, які рухались до повстанців на підмогу. Та польські воєначальники, завдячуючи чисельній перевазі, зуміли розгромити розрізнені козацькі загони до з'єднання їх з армією Остряниці.

Довідавшись про такі невтішні події, Яків Острянин запропонував повсталим відійти через місто Ромен до Московського царства [25, 297], аби поповнити запаси провіанту і фуражу, перепочити і зібратись із силами на Слобожанщині або на прикордонній Роменщині [7, 229], але козаки на раді вирішили рухатися вниз по Сулі і Дніпру на Запоріжжя і там поповнити свої ряди.

Польське військо на чолі з С.Потоцьким та Я.Вишневецьким просувалося за ними услід і 3 червня 1638 р. нав'язало повсталим битву під містечком Жовнином (нині село Чорнобаївського р-ну на Черкащині). Під час бою козаки, під ворожим обстрілом, наспіх побудували укріплений табір, який увесь час штурмували карателі, не даючи змоги повстанцям досконало укріпитися.

Через декілька годин запеклої січі поляки увірвалися до табору. Остряниця з частиною

кінноти (близько тисячі чоловік) навально кинувся в прорив, на деякий час зупинив шалений натиск переважаючих сил нападників і, скориставшись замішанням ворогів, рубаючи їх праворуч і ліворуч, вирвався з оточення і пізніше відійшов із своїм загоном на Слобожанщину в межі Московської держави.

Козаки тим часом порубали поляків, що встигли увірватися до табору та значно зміцнили його оборону, яку очолив новообраний гетьман, досвідчений воєначальник Дмитро Гуня. Повсталі ще декілька днів успішно відбивали навальні атаки нападників, але довідавшись про наближення значного ворожого підкріплення на чолі з іншим польним гетьманом Миколою Потоцьким, залишили вночі проти 12 червня табір під Жовнином і зайняли вигіднішу позицію на високому березі Дніпра біля гирла річки Старець.

Після кількох навальних, але невдалих штурмів, польське військо почало облогу козацького укріпленого табору, що тривала майже 7 тижнів. Незважаючи на великі втрати і голод, козаки чинили героїчний опір, аж доки 28 липня 1638 р. реєстрова старшина змушена була укласти мирну угоду з Потоцьким, який пообіцяв повстанцям амністію.

Не довіряючи ляхам, Гуня з частиною нерестрових козаків того ж дня вирвався з боєм із ворожого оточення і відступив на Дон. Поляки, як завжди, не дотримали слова і жорстоко розправилися з повсталими, які довірливо склали зброю. На Україні знову запанував лютий терор загарбників.

Ще в перших числах квітня 1638 р. на місто Ромен напав польський загін і вирізав місцевих реєстрових козаків, звинувативши їх в участі і підтримці повстанців [4, 216]. Радянська історіографія чомусь трактувала цю подію як повстання проти реєстрових козаків, не уточнюючи, хто ж проти них повстав, що не відповідає змісту тексту давнього документа.

Аби якось виправдатись і применшити вагому участь у визвольній боротьбі роменців, принизити їх відвагу в боях, польний гетьман Микола Потоцький намагався довести «вельможному панству», що він нібито не вів кровопролитних боїв з козаками, які завзято боронили свою свободу, а спокійно розганяв лише своїм грізним видом стихійні бунти неорганізованої боязкої черні. Водному із своїх листів 1638 року він з нерихованою лютю на несподівано шалений спротив українців на Посуллі намагається твердити про роменців, що несправедливо і навіть непристойно мати за козаків цих «лінивих вівчарів» і нібито самі козацькі полковники добивались, аби жоден із роменців не був занесений до козацького реєстру [18, 7], але наведені вище факти широкої участі наших земляків в козацьких повстаннях спростовують підступні вигадки Потоцького.

Свавілля карателів призвело до ще більшого переселення роменців до Московії, головним

чином на Дон і Слобожанщину. Вже 7 квітня до Путивля прибули втікачі з Ромна – вільні люди, – як пише воєвода, – але без зброї: Демко Хваленко з дружиною та двома синами 6 і 2 років, Степан Максимович з дружиною, синами 5 і 1 років та дочкою 3 років. Козаки прийняті воєводою на государеву службу [4, 207].

7 квітня в Курську перебувають роменські, гадяцькі та корсунські козаки. Царські урядовці детально описують їх стан: черкаси (козаки) з Ромна Федько Фелимонович, одинок, а в нього пищаль (важка рушниця), шабля і кінь; Іван Самійлович Бут з жінкою, сином 15 років та дочками 8 і 2 років, а в нього пищаль і кінь [4, 205-206]. Саме тоді, на думку краєзнавця Ф. Сахна, переселенцями з Ромна засновані біля Сум села Юнаківка та Нова Січ [24, 24].

Тікали не лише прості козаки, міщани і селяни, а й українська шляхта, з якою поляки не вельми церемонились, безкарно захоплюючи її володіння та майно. Напевне такі обставини змусили роменського шляхтича Василя Шолома покинути в лютому 1639 р. рідне місто і оселитися в російському Єльці, де цар наказав виділити йому помістя [4, 267]. Взагалі за свідченням одного з літописців ще до 1637 р. «увесь Ромен ісходив», тобто масово втікав за межі Речі Посполитої від польського гніту [19, 164; 20, 64-65].

Роменці брали найактивнішу участь в повстаннях 1637-1638 рр., покривши свої імена безсмертною славою на полях битв з загарбниками, доблесно, в жорстоких січах боролись за незалежність України. Недарма прообразом козацького герба Ромна став у ті часи хрест на могилі, що символізував мужність і хоробрість славних захисників міста, які в кривавих січах мали за велику ганьбу відступ чи втечу, а стійко билися з ворогом до героїчної загибелі, до могили або перемагали нападників шаленим натиском і гострою зброєю [8, 8]. Так одна з гіпотез передбачає, що хрест може бути і мечем, увіткнутиим гострим кінцем у землю [6, 7].

Масові тортури і страти, що проводились озвірілими поляками, не могли зламати волелюбного народу. Оговтавшись та зібравшись із силами українці, очолювані гетьманом Богданом Хмельницьким, в 1648 р. таки скинули зі своєї шиї ненависне польське ярмо. В травні того ж року повсталі роменці з допомогою загому запорожців визволили наш край від ляхів [10, 6].

Зародившись влітку 1648 р., за декілька місяців оформились на Роменщині у військовому та адміністративно-територіальному плані дві козацькі сотні: Роменська чисельністю понад 280 козаків на чолі з сотником Василем Роменським, отаманом Юрком, осавулами Тимком і Яськом, та Глинська кількістю 80 козаків під керівництвом сотника Демка Мартиновича [22, 271-273; 9, 3].

Ось так, після кількасотлітнього мороку бездержавності, постала вільна козацька Україна. Саме про таку незалежну Батьківщину і мріяли повстанці, відчайдушно рубаючись з ворогами у буремні 1637-1638 рр.

Посилання

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. – СПб., 1861. – Т. 3.
2. Баранович А.И. Украина накануне освободительной войны середины XVII ст. – М., 1959.
3. Величко С. Літопис. – К., 1991. – Т. 1.
4. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах. – М., 1953. – Т. 1.
5. Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – К., 1957.
6. Діброва Г.В., Панченко В.В. Іллінський ярмарок. – Ромни, 1993.
7. Іванцов П. Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635-1638 рр. – К., 2002.
8. Іващенко О.В. Історія наших гербів // Тандем-прес. – 2007. – 1 серпня.
9. Іващенко О.В. Козацькому роду нема переводу // Тандем-прес. – 1999. – 4 листопада.
10. Іващенко О.В. Роменщина у визвольній війні 1648-1657 рр. // Тандем-прес. – 1998. – 17 грудня.
11. Історія УРСР. – К., 1979. – Т. I. – Книга 2.
12. Історія УРСР. Науково-популярний нарис. – К. 1967.
13. Коцур П.М. Дерево мого роду. – Переяслав-Хмельницький, 2005.
14. Краю наш Роменський. Краєзнавчий нарис. Упорядники: Г.В.Діброва, О.В.Іващенко, В.В.Панченко. – Суми. 2002.
15. Курилов И.А. Историко-статистическое описание Роменского Свято-Духовского собора. – Ромны. 1887.
16. Курилов И.А. Роменская старина. – Ромны., 1898.
17. Ляскоронский В.Г. Гильиом Левассер де Боплан и его историко-географические труды, относительно Южной России. – К., 1901. Часть: Карты. – Карта Киевского воеводства.
18. Николайчик Ф.Д. Ильинская ярмарка в Ромнах. – Полтава, 1907.
19. Падалка Л.В. Древние земляные сооружения в пределах Полтавской губернии // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1905. – Выпуск 1.
20. Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории. – Полтава, 1914.
21. Панченко В.В., Іващенко О.В. Роменщина – батьківщина Петра Калнишевського. – Суми, 2003.
22. Реестра всего войска Запорожского после Зборовского договора 1649 года. Под редакцией О.М.Бодянского. – М., 1875.
23. Русский государственный архив древних актов. – Ф. Разрядный приказ. – Белгородский стол. – Стб. 20.
24. Сахно Ф. Історія Смілого. – К., 2004.
25. Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993.
26. Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648-1654 рр. – К., 1989.

УЧАСТЬ ГЛУХІВЧАН У ПОДІЯХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ (1648-1657) І РУЇНИ (1657-1681)

Набуття сили буржуазними товарними відносинами в українських землях, невдоволення вільних виробників (козаків, міщан), селян і нижчого духовенства польським гнітом зумовили в 1648 р. початок антипольського повстання. Воно стало складовою частиною процесу соціальної і визвольної боротьби, що охопила цілий ряд європейських країн у середині XVII ст., особливо проти іспанського володарювання [1]. Найближче боротьба українців стояла до потреб Нідерландської буржуазної революції 1566-1609 років.

Повстання очолив відважний, досвідчений, енергійний воїн і політик гетьман Богдан (Зиновій) Хмельницький (1648-1657 рр.). Крім досконалого володіння козацьким військовим мистецтвом, він добре знав польське і французьке. З останнім Б.Хмельницький ознайомився, знаходячись у Франції у 1645 р., коли близько 2500 козаків поступили на службу до французької армії [2].

У перший рік визвольної боротьби гетьман очолив військову, адміністративну і судову владу. В Україні встановлюється заснований на традиціях Запорізької Січі козацький демократичний устрій, який не мав аналогів в інших державах світу [3]. Полки, сотні і курені, які раніш були суто військовими одиницями, набули змісту і функцій державного управління. Їх продовжували очолювати полковники, сотники і курінні отамани. За Б.Хмельницького на території Правобережної і Лівобережної України було сформовано 17 полків, у тому числі Бихівський або Білоруський. Глухів скинув владу польської шляхти, одержав статус сотенного міста і увійшов до складу Ніжинського полку. Глухівським сотником у червні 1648 р. став Юрій Годун [4]. Канцелярія Глухівської сотні складалась із сотника, городского отамана, сотенного писаря і сотенного осавула. Сотня займала обидва береги річки Есмані, територію у верхів'ях річок Шостки, Свеси, Івоті, невелику частину правого берега річки Сейму та правий берег річки Клевень. Села сотні межували з значною частиною російських земель.

Встановлення козацького правління призвело до заміни литовського статутного суду на сотенний, який у більшій мірі об'єднував військово-адміністративні і судові функції. Через відсутність достатньої кількості юристів у середовищі шляхти власні українські закони не були складені [5], і судді користувались попередніми литовськими законами.